

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**М. Рыскулбеков атындагы
КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. Баласагын атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д.08.15.521

Кол жазма укугунда
УДК.336.77:63: (575.2) (043.3)

Жумалиева Жылдызкан Зайнидиновна

**АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДА КРЕДИТТИК САЯСАТ СИСТЕМАСЫН
МОДЕРНИЗАЦИЯЛОО:
КУРАЛДАР ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ МЕХАНИЗМДЕРИ
(КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МИСАЛЫНДА)**

Адистиги 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит

АВТОРЕФЕРАТ

окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
экономикалык илимдер боюнча талапкеринин диссертациясы

Бишкек 2016

Диссертациялык иш М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин "Финансы жана кредит" кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчи: экономика илимдеринин доктору, профессор
Толбек Кадыралиевич Камчыбеков

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору,
Айылчы Сарыбаев

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Нургуль Сулаймановна Джапарова

Жетектөөчү уюм: Ош мамалекеттик университетинин
"Каржы жана кредит" кафедрасы
дареги: 72350 Ош шары, Ленин көчөсү, 331

Коргоо 2016-жылдын 21-октябрында саат 14.00дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетине жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине караштуу экономикалык илимдердин доктору (талапкери) деген окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча диссертациялык кеңештин Д.08.15.521 жыйынында өтөт. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Т. Молдо көчөсү, 58.

Диссертация менен төмөнкү дарек боюнча жайгашкан: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Т. Молдо көчөсү, 58, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин илимий китепканасынын залында таанышууга болот.

Автореферат 2016 жылдын 20-сентябрында таркатылган.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
э.и.к., доцент

Г.С. Байтерекова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Агрардык саясатты өнүктүрүү үчүн өлкөдөгү айыл чарбаны мамлекет тарабынан колдоо аракетин, башка өлкөрдүн мисалында салыштырып алганда, туура баалоо принципалдуу мааниге ээ болот.

Мамлекет айыл чарбанын өсүү темпи, айыл чарбасындагы тобокелдиктерди туура диверсификациялоосу үчүн жоопкерчиликтүү. Кредиттердин механизмдери жана аспаптары айыл чарбасын өнүктүрүүдөгү негизги факторлорунун бири экендигин эске алып, мамлекет тигил же бул даражада коммерциялык банктар тарабынан көрсөтүлүүчү кызматтарынын учурдагы экономиканын айыл чарба секторунун керектөөлөрүнө жооп беришин контролдоого тийиш жана өлкөнүн жетекчилигин мамлекеттин экономикасын өнүктүрүү максатындагы стратегиялык чечимдерди кабыл алуусуна түрткү бериши зарыл. Ушуга байланыштуу, айыл чарбасында кредиттик саясатын модернизациялоо боюнча негизги аспаптарын жана механизмдерин карап чыгуу максатка ылайык деп эсептейбиз.

Ушул изилдөөнүн актуалдуулугу заманбап экономикалык адабияттында айыл чарбасын өнүктүрүү максатында колдонулуучу мамлекеттик куралдардын жана механизмдеринин систематизациялап, бир булакка чогултулбаган себебинен келип чыгат. Бирок, бул изилдөөнүн маселесине бирдиктүү көз карашсыз насыя берүү системасын модернизациялоо багыттары жана бул тармакта мамлекеттик жөнгө салуу куралдарын өркүндөтүү, жалпысынан экономиканын туруктуу өсүү жолдору боюнча комплекстүү тыянак жасоого кыйын. Белгилей кетсек, айыл чарба көптөгөн өлкөлөрдө чыгымдуу тармак болуп эсептелинет, ал тармак мамлекеттик колдоо көрсөтүү эсебинен сакталып келет. Кыргыз Республикасы да ушундай өлкөлөргө кирет, айыл чарбасы финансылык сектордун колдоосунда турат. Азыркы учурда айыл чарбага кредит берүү процессинин абалы мамлекеттик деңгээлде иштелип чыккан программалардын, концепциялардын маңызы менен мүнөздөлөт, бирок алар кадрлык, материалдык, финансы-инвестициялык ресурстары менен бекемделбегендиктен декларативдүү негиз болуп саналып келет. Ошентсе да, бүгүнкү күндүн өзгөрүүлөрү тастыктагандай, Кыргыз Республикасынын Улуттук Банктын эсептик чени 2014-жылы 10 пайыздан 2015-жылы 8 пайызга чейин, 2016-жылы 6 пайызга чейин төмөндөгөн, бул өз учурунда ата мекендик коммерциялык банктардын фонддорунун наркынын кескин арзадашына алып келди. Мунун натыйжасында кардарлар үчүн кредиттердин наркы төмөндөдү, анын ичинде айыл чарба өндүрүүчүлөр да камтылган. Ошону менен бирге, экономиканын айыл чарба секторунда топтолгон инвестициялык капиталдын жоктугуна байланыштуу өндүрүштү модернизациялоо (жаңыртуу, өркүндөтүү) үчүн керектүү фонддорду калыптандурууда кыйынчылыктар келип чыгат. Ошондуктан чарба өндүрүүчүлөрү техниканы, жаңы жабдууларды, жаңы жерлерди өздөштүрүүдө, үрөн сатып алууда, банктардан кредит алышат. Бирок, Кыргыз Республикасынын учурдагы экономикалык абалына карата, көптөгөн коммерциялык банктар өзүлөрүнүн кредиттик саясаты боюнча айыл чарба ишканаларын, бул тармакка мүнөздүү жогору деңгээлдеги тобокелдиктерге байланыштуу, каржылай албайт. Республика боюнча мезгилдүү талаа жумуштарын жүргүзүүгө сарпталган чыгымдарды кредиттөө негизинен "Айыл Банк", РСК Банк,

башкача айтканда, олуттуу мамлекеттик катышуусу бар банктар тарабынан ишке ашырылат.

Айыл чарбасындагы кредит саясатка болгон ыкмаларын модернизациялоо процесстерин өнүктүрүү экономикада жетиштүү көлөмдөгү «узак мөөнөттүү акча – узак мөөнөттүү кредиттерсиз» мүмкүн эмес. Ошондуктан мамлекет айыл чарба өндүрүүчүлөрүн финансылык рыноктун эң өнүккөн тармагы - банктык кредит берүү аспаптарын жана механизмдерин модернизациялоо аркылуу колдоосу зарыл.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалары жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдарындагы туруктуу өнүгүү боюнча Улуттук стратегиясын ишке ашыруу процесси, ошондой М. Рыскулбеков жана С. Сулайманбековдун атындагы КЭУнун "Финансы жана кредит" кафедрасынын илимий багыты менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты банктык кредит берүү системасын өркүндөтүү ыкмаларын модернизациялоо аркылуу айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча мамлекеттик колдоо аспаптарын жана механизмдерин жалпылоо жана системалаштыруу болуп саналат.

Коюлган максатка жетүү үчүн **төмөнкүдөй милдеттер коюлган:**

- айыл чарбасын кредиттөө боюнча дүйнөлүк тажрыйбаларын изилдөөнүн натыйжаларына таянып, банктык насыялоонун механизмдерин жана куралдарын колдонуудагы ар кандай ыкмаларынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- чет өлкөлөрдө айыл чарба тармагында мамлекеттик саясатты жүргүзүү тажрыйбасын жалпылоо негизинде бул тармакта кардарлар менен банктардын өз ара пайдалуу шарттарында финансы жагынан камсыз кылуу механизмдеринин ролун аныктоо;

- айыл чарба тармагында кредит берүү саясаттынын максатына жетүүгө багытталган заманбап экономиканы өнүктүрүү шарттарына ылайык, кардарлардын жана банктардын ортосундагы кредиттик мамилелерин модернизациялоо зарылчылыгын негиздөө;

- экономиканын айыл чарба секторунда финансы-кредиттик мамилелерин мамлекет тарабынан жөнгө салуу даражасын аныктаган Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук актыларынын институционалдык негиздерин изилдөө;

- айыл чарбасынын азыркы абалынын, андагы каржылоонун жана кредиттөөнүн өзгөчөлүктөрүн талдоо жана айыл чарбаны каржылоо схемасы негиздөө;

- айыл чарбасында кредиттик саясатты модернизациялоонун негизги багыттарын негиздөө жана иштеп чыгуу, ушунун негизде айыл чарба өндүрүүчүлөрү үчүн пайыздык чендердин өлчөмүн төмөндөтүү жана күрөөлүк камсыз кылуу схемасын иштеп чыгуу;

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы - илимий-методикалык жоболорунун негизделишинде жана Кыргыз Республикасынындагы өзгөчөлүктөрдү эске алып, айыл чарбасында кредиттөө системасын модернизациялоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуусунда камтылган. Изилдөө процессинде төмөндөгү илимий натыйжалар алынды:

- айыл чарба өзгөчөлүктөрүн эске алган банктык кредиттөө механизмдерин колдонуунун ар кандай ыкмаларын түшүндүрүүчү теориялык жана укуктук жоболору жалпыланды жана системалаштырылды;

- айыл чарбасындагы финансы жагынан камсыз кылуу кредиттөө механизмдеринин ролу аныкталган, трансформацияга дуушар болуп жаткан экономика шарттарында, айыл чарбасындагы «финансы жана кредиттик мамилелерди модернизациялоо» түшүнүгүнө автордук чечмелөө берилди;

- айыл жергесинде кредит тармагынын жетишсиз өнүккөндүгү аныкталган жана экономиканын агроөнөр жай секторуна карата кредиттик саясаттын иштелип чыгышы байкалат;

- жер сертификаттарынын негизинде айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн күрөөлөрүнө баа берүүчү жаңы модели сунуш кылынды;

- кредиттик мамилелерди модернизациялоо боюнча негизги багыттары негизделген жана айыл чарба өндүрүүчүлөрү үчүн пайыздык чендердин өлчөмдөрүн төмөндөтүү механизмдери жана схемалары иштелип чыккан.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү - изилдөөдө берилген илимий-негиздүү сунуштар, тыянактар, эсептөөлөрдүн натыйжалары айыл чарбасын насыялоо тармагын жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актыларын иштеп чыгууда, ошондой эле "Айыл Банк" жана башка БФКМдердин өнүктүрүү концепциясында колдонулду.

Мындан тышкары, сунушталган баа берүү механизми, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн күрөөлөрүн жер сертификаттарынын негизинде баалоосу - айыл чарба өндүрүүчүлөргө берилген кредиттин көлөмүн көбөйтүүгө мүмкүнчүлүк берет, ошондой эле айыл чарба продукциясынын конкуренттүүлүк мүмкүнчүлүгүнүн өсүшүнө шарт түзөт.

Диссертациялык изилдөөлөрдүн практикалык натыйжасы усулдук иштеп чыгууларда жана экономикалык жана финансылык багытта сабак окутууда колдонулушу мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Сунуш берүү мүнөзүндө, коммерциялык банктар жана айыл чарба Министрлигине берилген сунуштар кредиттөө механизмдерин андан ары өркүндөтүүгө жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Коргоого коюлган диссертациянын негизги жоболору:

- айыл чарбасын кредиттөө системасын модернизациялоонун илимий-методологиялык ыкмалары жана "айыл чарбасында финансы-кредиттик мамилелердин модернизациялоо" түшүнүктөрүнүн автордук чечмелөөсү;

- системалык мүнөзү жок трансформацияга дуушар болгон экономика шартындагы айыл чарба өндүрүүчүлөрүн кредиттөөдөгү көйгөйлөрү;

- КР УБ эсептик ченинин деңгээлине жараша өзгөрүүчү пайыздык ченди азайтууга багытталган жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн күрөөлүк камсыздоо схемаларын иштелип чыккан;

- кредит берүүчү модернизацияланган финансылык институттарды түзүү боюнча сунуштар жана практикалык баа (рекмендация), атап айтканда, базалык

керектөөлөрүн жабуу максатында жөндөмдүү калктын аманаттарын мобилизациялоого мүмкүнчүлүгүнө ээ БФКМдерди түзүү;

- товардык кредит жана лизинг операцияларын өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү, мамлекеттик колдоо механизмдерин өнүктүрүү.

Изденүүчүнүн кошкон өздүк салымы. Өздүк изилдөөнү уюштурууга, аткарууга, материалдарды чогултуу жана аларды иштеп чыгууга, талдоого жана алынган натыйжаларын жалпылоого автордун жеке катышуусу.

Диссертациянын жыйынтыктарынын сыноо. Диссертациялык изилдөөлөрдүн негизги жоболору жана жыйынтыктары төмөнкү эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда каралды:

- эл аралык илимий-практикалык конференцияда – "Улуу жибек жолу жана Евразиялык экономикалык мейкиндиги", Ж.Баласагына атындагы КНУ, 2015 жыл;

- жаш окумуштуулардын жогорку окуу жайлар аралык илимий-практикалык конференциясында – "Ааламдашуу шарттарындагы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу", М.Рыскулбеков атындагы КЭУ, 2010-жыл;

- Жаш окумуштуулардын жогорку окуу жайлар аралык илимий-практикалык конференциясында - Кыргыз Республикасында мамлекет менен айыл чарбасынын бизнес шериктештигин түзүүдөгү көйгөйлөр, Бишкек 2013-жыл;

- Диссертациялык изилдөөнүн айрым жоболору М. Рыскулбеков атындагы КЭУнун окуу процессинде, финансы, экономика жана салык салуу жаатында адистерди даярдоодо колдонулат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук чагылдыруусу басылмаларда. Диссертациянын негизги жоболору 13 беренде, 5,3 б.б. жалпы көлөмүндө, КР ЖАКы сунуштаган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч глаадан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Жалпы иштин көлөмү 148 бетте камтылган, анын ичинде 16 таблица, 10 сүрөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын **киришүүсүндө** көйгөйдүн актуалдуулугу негизделет, максаттары жана милдеттери аныкталган, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, практикалык маанилүүлүгү берилген.

"Айыл чарбасындагы кредиттөө мамилелерин модернизациялоонун теориялык жана институционалдык негиздери" деген биринчи глаада айыл чарбасында кредит саясатынын механизмдерин түзүүчү теориялык негиздери, айыл чарбасында кредит саясаты механизмдерин модернизациялоо өзгөчөлүктөрү жана кредит берүүдө чет элдик тажрыйба жана айыл чарбасын өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн артырууда аны колдонуу каралат.

Жүргүзүлгөн изилдөөдө кредиттин түзүмүн жана кредиттик саясаттын аныктоодогу ар түрдүү теорияларын жана ыкмаларын талдоо бул маселенин

дикуссиялык негизин ачып көрсөттү. 18-19 кылымдардагы окумуштуулардын ой-пикирин талдоонун негизинде кредит боюнча кабыл алынган жоболордун фундаменталдуулугуна тыянак чыгарууга болот, алар бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн актуалдуулугун жоготкон эмес.

Эгерде Кейнстин көз карашынан караса акча-кредиттик саясаты төмөнкүлөргө багытталышы керек - пайыздык ченди төмөндөтүү эсебинен жеке инвестициялардын өсүшүнө түрткү берүү, анын жөнгө салуусу акча рыногунда акчанын сунушун көбөйтүү жолу менен ишке ашырылат, бирок башка белгилүү америкалык экономист Милтон Фридман пайыздык чендин денгээли акча массасынын көлөмүнө көз каранды эмес деп бекитет (жок дегенде, узак мөөнөттүү планда).

Насыя мүнөздөмөсүнө олуттуу салымын К. Маркс да кошкон. Маркс¹ "Капиталында" кредитти экономиканын ссудалык капиталы катары мүнөздөгөн. Чындыгында банктарда айрым аманатчылардын каражаттары топтолот, алар зор акча массасына бириктирилет, анан алар банктык капиталдын формасына келет. Бул капитал кредит түрүндө, капиталдын көлөмүн көп эсе көбөйтүп, иштеген ишкерлердин жеке капиталдарынын жүгүртүүсүнө түшөт.

Совет экономисттери кредитти коомдун убактылуу бош акча каражаттарын топтоо жана ишканалардын негизги жана жүгүртүлүүчү фонддорунун айланып көбөйүшүнө түрткү берүү максатында кайра бөлүштүрүү формасы катары мүнөздөшкөн. Заманбап америкалык, европалык, россиялык жана ата-мекендик окумуштуу-экономисттер кредитти товар жана карызга берилген акча катары карашат. Д.Ю. Пендюхованын² пикири боюнча, кредитти кандайдыр бир бир көрүнүш катары аныктоого болбойт. Кредитти төмөнкү абал менен аныктоого болот: мында кредитор келишимдин негизинде акча каражаттарын карыз алуучуга өткөрүп берет, ал өз учурунда акча каражаттарын кайтарып берүүгө жана кредит боюнча пайыздарды төлөөгө милдеттенет. Башкача айтканда, кызыктуу жыйынтыкка келет, кредитор кредит бербейт, ал эми карыз алуучу кредит албайт, алар бирге кредиттик укуктук абалына дуушар болушат, ал абал кредитордун жана карыз алуучунун өз ара милдеттенмелери токтотулган учурунда аяктайт б. а. кредиттик келишимдин колдонулуш учуру токтотулганга чейин.

А.С. Сарыбаева, А.А., Саякбаева, Д.Ч. Бектенова, С.Ж. Чолбаева, Р.Б. Макенбаева, Т.Ю. Джолдошева ата мекендик окумуштуулардын-экономисттерди Илимий изилдөөлөрүндө "кредит саясаты" жана "кредит" түшүнүгү социалдык-экономикалык карым-катнашынын башка көйгөйлөрүнүн контекстинде каралат. "Трасформацияга дуушар болгон экономикадагы финансы-банктык системасындагы капитализациялоо" (2003 жыл) аттуу Д.Ч. Бектенованын монографиясында "кредит" түшүнүгү камсыздандыруу компанияларынын акча жүгүрүсүү менен байланышкан инвестициялык каражат

¹ К. Маркс Капитал: Т.3.М.: Госфиниздат, 1973.- 648 б.

² Пендюхов Д.Ю. «Кредит» түшүнүгүн аныктоо // РАЮН илимий эмгектеринин жыйнагы. 2005. №5. Т.2.-328-329 б.

катары "узун акчалардын" позициясынан каралат. Р.Б. Макенбаеванын "Кыргызстандын акча-кредит системасын өнүктүрүү" (2004 жыл) диссертациялык ишинде кредиттин маани-маңызы коммерциялык банктардын кредиттик саясатынын негизги куралдарын жана механизмдерин өркүндөтүү жагынан каралат. С.Дж. Чолпонбаеванын "Мамлекеттин экономиканын реалдуу сектору менен болгон бизнес менен өнөктөштүктүгүнүн финансы-кредиттик механизмдерин түзүү" (2012-жыл) монографиясында и кредиттин ролу жана мааниси мамлекет менен чарба жүргүзүүчү субъектилер арасында өнөктөштүк мамиле түзүүнүн финансылык механизмдеринин бири катары чагылдырылат.

Бул эмгекте ар кандай окумуштуулардын көз карашын кайрадан иштеп чыгуунун негизинде, экономикалык категориясынын автор тарабынан интерпретациялоо аракети каралат. Алсак, айыл чарбасында финансы-кредиттик мамилелердин модернизациялоо айыл чарба өндүрүүчүлөрүн кредиттөөсүнүн инновациялык (модернизацияланган) куралдарын жана механизмдерин колдонууну билдирет. Бул айыл чарбасын кредиттик жана финансылык ресурстар менен гана камсыз кылбастан, анын финансылык жөнгө салышын³ да ишке ашырат.

Демек, кредит жана кредиттик саясат финансы ресурстары менен камсыз кылуунун маанилүү куралдарынын жана механизмдеринин бири катары айыл чарбасын өнүктүрүүгө олуттуу таасирин тийгизет. Глобалдаштыруу шартында финансылык рыноктун атаандаштык чөйрөсүнө ылайыкташтырылган укуктук базасын иштеп чыгуу экономиканын айыл чарба тармагын кредиттөө ыкмаларын модернизациялоонун олуттуу институционалдык өбөлгөсү болуп саналат. Башкача айтканда, кредиттөөнүн ар кандай формалары жана түрлөрүнүн өнүгүшү, анын ичинде микрокредиттөө, финансылык инфраструктуранын перспективдүү бөлүгү катары, кредиттик саясаттын институционалдык негизин түзүүдө олуттуу кадам болуп саналат.

Биздин пикирибиз боюнча, айыл чарбадагы кредиттик саясаттын институционалдык негизин өркүндөтүү үчүн жалгыз реалдуу альтернативасы катары республиканын интенсивдүү өнүгүүсү каралат. Биричи иретте, кичи шаарларда жана айыл жергесинде банктык эмес финансылык ортомчулардын кызмат көрсөтүүсү жана алардын институционалдык укукташы. Бул банктык эмес финансылык институттары, банктык эмес кредиттик уюмдар, микрофинансылык уюмдар.

Айыл тургундарына финансылык жардам көрсөтүүнүн бир ыкмасы катары түз проект боюнча кредиттөө процессин – «Эмгек» иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү Программасын карап өтсөк болот. Бул программа кайтарып берүү жана эсепке алуу механизмдери бар органдар аркылуу жумушсуз адамдарды микрокредиттөө системасын киргизүүгө багытталган. Акыркы он жылдагы дүйнөлүк тажрыйбадан байкалгандай, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн финансылык кызмат көрсөтүүгө тартуудагы негизги багыт

³ «Айыл чарбасындагы финансылык-кредиттик мамилелерди модернизациялоо» түшүнүгүн автор тарабынан интерпретациялоо

катары кредиттик кызмат көрсөтүүнүн каналдарынын түрлөрүн өркүндөтүү эсептелинет. Бул өбөлгөнүн маанилүүлүгүн түшүнгөн дүйнөдөгү биринчи өлкө Улуу Британия, ал «финансылык кызматтар менен камтууну ишке ашыруу» стратегиясын кабыл алган жана стратегиянын максаттарын жана маселелерин ишке ашыруу үчүн 120 млн. ф.с⁴. жумшаган.

Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн арасында Индиянын тажрыйбасы кызыкчылык туудурат. Бул жакта чакан бизнестин финансылык кызмат көрсөтүүлөргө тартуу банкта ачылган жөнүкөйлөштүрүлгөн базалык эсеби аркылуу ишке ашырылат, мында улуттук экономиканын өзгөчөлүгүнө байланыштуу кредиттөө басымы агробизнеске жасалат. Европалык комиссиянын «Финансылык кызмат көрсөтүү жана финансылык алынып салууну алдын алуу⁵» доклады да илимий кызыкчылыкка ээ, бул доклад ЕС өлкөлөрүндө жүргүзүлүүчү жөнгө салу саясатынын салыштырма анализин камтыйт. Тактап айтканда, белгиленет ЕСтин өкүлдөрү-15 өлкөдө 10 адамдын ичинен эки адам банктык операцияларын ишке ашырууга мүмкүнчүлүгү жок, үч адамдын аманаттары жок, төрт адам өз ыктыярдуу кредиттерсиз жашайт. Жаны мамлекеттерде - ЕСтин өкүлдөрү финансылык кызмат көрсөтүүлөрдөн жараандардын 1/3 бөлүгү алынып салынган, ошол эле учурда жараандардын жарымы банктык эсепке ээ эмес, ал эми $\frac{3}{4}$ кредиттерди пайдаланбайт. Ошентип, карыз алуучулардын активдүүлүгүн арттыруу максатында батышта банктар берилүүчү кредиттердин эффективдүүлүгүн жогорулатуунун жолдорун издөөгө, кредит берүүнүн каналдарын жаңылоого жана модернизациялоого багытталган.

Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнүн айыл чарба адистештирилген банктарынын кызматташтыгы айыл-чарба кредитин өнүктүрүүдө эң чоң мааниге ээ болот.

Эл аралык уюмдардын проекттик программаларынын чегинде 1997-жылдан баштап республикада «Айылды финансылоо – 1,2,3» проектиси иштей баштады. Бул проектинин негизинде Кыргыз айыл чарба финансылык корпорациясы (Айылбанк) түзүлгөн, жана анын негизинде рыноктук принцибине таянган айыл чарба финансылоосу башталган.

1-чи таблица - «Айыл чарбаны финансылоо 1,2,3» проекти чегиндеги жеңилдетилген кредиттер, млн. сом.

Жылдар	Бардыгы берилген		Өсүмдүк өстүрүү		Мал чарбачылык		Башка	
	суммасы	адам	суммасы	адам	суммасы	адам	суммасы	адам
2011	319,0	-	-	-	-	-	-	-
2012	700,0	-	-	-	-	-	-	-
2013	3171,0	14599	292,7	1794	2775,8	12784	52,3	21
2014	5300,0	15525	404,9	1687	4117,1	13633	778,0	205
2015	3801,2	9980	356,3	1289	3052,9	8549	392,1	142

Автордук маалымат тандоо

⁴ Ability of individuals to access appropriate financial products and services. Treasury Committee House of commons, 2005, Milton L. Financial inclusion in the UK. Review of policy and practice. 2008\ Joseph Rowntree Foundation ([http:// www.jrf.org.uk/](http://www.jrf.org.uk/))

⁵ Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion.2008 ([http:// ec.europa.eu/social/](http://ec.europa.eu/social/))

2011-жылдайыл Банк жаңы модернизацияланган менизмине – айыл чарба өндүрүүчөлөрүн жеңилдетилген Акредиттөөгө өткөн. Бирок 2011-2012-жылдарында берилген жеңилдетилген кредиттердин көлөмү аз болгон, иш жүзүндө 2011-жылы кредиттер 319 млн. сом суммасында берилген, 2012-жылы болсо 700 млн. сом берилген. Албетте, ошол кезде жеңилдетилген кредиттерди алууну каалагандардын саны көп болчу. Буга байланыштуу КР Өкмөтү тарабынан 2013-жылы «Айыл чарбасын финансылоо-3» проектиси иштелип чыккан. Бул проектке 6 коммерциялык банк (ОАО «РСК Банк», ОАО «Айыл Банк», ОАО «Росинбанк», ЗАО «КИКБ», ОАО «Кыргызстан» и ОАО «Бакай Банк») тартылган, алар аркылуу 14 886 фермерге 3 млрд.171 млн. сом суммасындагы жеңилдетилген кредиттер берилген. 2014-жылы жеңилдетилген кредиттерди берүү пректи улантылган, 15 525 айыл чарба өндүрүүчөлөрүнө 6 коммерциялык банктар тарабынан 5 млрд.299 млн. сом суммасында жеңилдетилген кредиттер берилген. 2015-жылынын ичинде «Айыл чарбасын финансылоо-3» проектисин ишке ашыруу максатында айыл чарба өндүрүүчөлөрүнө 3 млрд.801,2 млн. сом суммасында жеңилдетилген кредиттер таркатылган. Бул суммадан, фермерлерге мал чарбачылыкка 3 млрд. сом, на кайра кайра иштетүүгө, даярдоого жана кооперациялоого – 375млн. 710 миң сом, өсүмдүк өстүрүүгө – 356 млн. 527 миң сом берилген. 2015-жылы мамлекеттик программанын негизинде Нарын жана Ысык-Көл областтарында айдоо үрөөндөрүн даярдоо боюнча 32 коомдук фонддору түзүлгөн жана фермерлерге 128 тонна буудай, 57,6 тонна эспарцет, 96 тонна минералдык жер семирткич таратылган, бул дагы фермерлерди финансылоонун модернизацияланган ыкмаларынын бири. Өнүгүү бюджетинен инвестициялык проектинин негизинде айыл чарбаны өнүктүрүү максатында 2 млрд.774 млн. сом бөлүнгөн, анын ичинде 2 млрд. 697 млн. сом тышкы булактан жана 76,6 млн. сом ички булактардан алынган. Кыргыз Республикасына бөлүнгөн жеңилдетилген кредиттердин жалпы суммасы Европалык реконструкция жана өнүктүрүү банкы тарабынан 20 млн. АКШ долларын жана Польша Республикасы тарабынан 40 млн. еврону түзгөн. Кредит жана кредит саясатын аныктоо ыкмаларын, заманбап жана классикалык теорияларын иликтөө жана талдоонун натыйжасында төмөнкүдөй тыянактар жасалды:

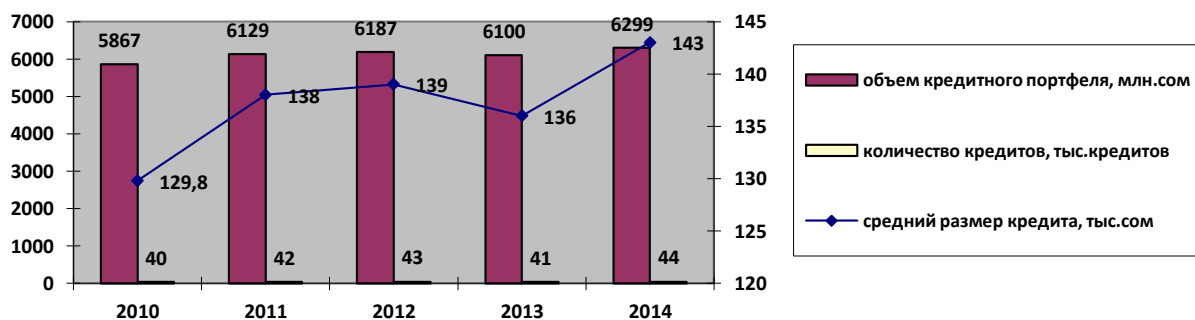
- акча-кредит саясатынын заманбап теориялык модели каралып чыккан теориялардын синтезинен калыптанган, бул моделде кейнсианство жана монетаризмдин рационалдык учурлары эске алынган. Биз көргөндөй, Кейнстин кээ бир закондору Кыргыз Республикасында иштеп жатат. Айыл чарбасын кредиттөө субсидияланган кредиттердин негизинде ишке ашырылат, ал каражаттар мамлекеттик бюджеттен алынат;

- сөзсүз, айыл чарбасын кредиттөөнүн институционалдык негизин өнүктүрүүдө административдик, укуктук жана башка иш-чаралардын комплексин колдонуу чоң мааниге ээ.

"Айыл чарба өндүрүшүнүн кредитке болгон жөндөмдүүлүгүн аныктоочу өзгөчөлүктөрүн талдоо" аттуу экинчи главада айыл чарбасындагы экономикалык маселелери жана социалдык абалы, каржылоо куралдарынын

өнүгүү тенденциясы жана мамлекеттик колдоо аркылуу айыл чарбасын кредиттөө, трансформацияга дуушар болгон экономика шарттындагы айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн кредит алуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо шарты иликтенген. Айыл чарба багытындагы жерлерди жүгүртүүнүн рыноктук жана рыноктук эмес механизминин негиздерин бекитүү, жерлерди пайдалануунун натыйжалуулугунун деңгээлинин азайышы, жерлерди жүгүртүүнүн жана анын баасын укуктук жана экономикалык жактан жөнгө салуу көйгөйлөрүн кароодо, бул суроолордун чечимдери айыл чарбасын мамлекет жактан колдоосунун деңгээлинен көз каранды экендигин белгилей кетүү керек. Айыл чарбасындагы экономикалык жана социалдык чыңалууну төмөндөтүү үчүн айыл чарба өндүрүүчүлөрүн рыноктук экономиканын бат-бат өзгөрүлүп турган шарттарынын кесепетинен эффективдүү калкалап турган кредиттөөнүн ийкемдүү шарттарынын мыйзам тарабынан бекиткен принципалдуу жаңы модернизацияланган, механизм түзүү зарыл.

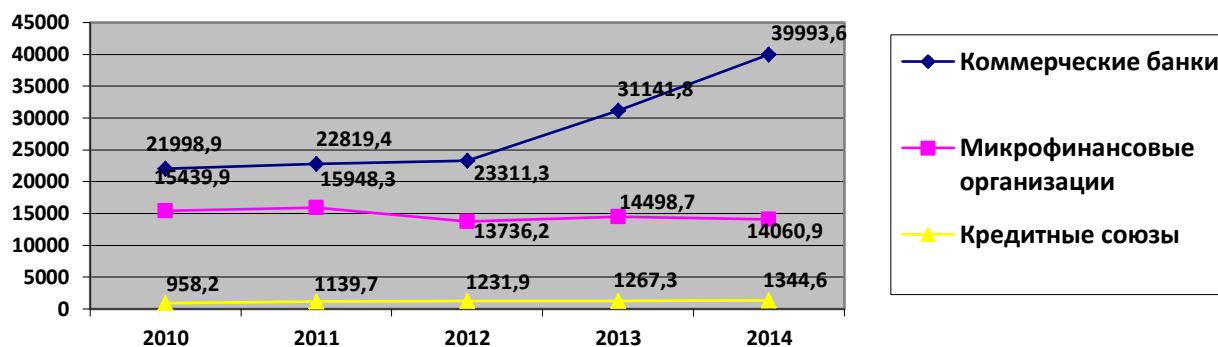
Изилдөөдө жумушчу өндүрүштү мезгили, менен продукциянын чыгуу жана аны сатуудан түшкөн акчаны алууга чейинки мезгилдин ортосунда узак ажыроолор байкалат, бул көрүнүш карыз алуу булактарынын маанисин баса белгилейт, ошонун ичинде негизги жана жүгүртүү каражаттарынын үзгүлтүксүз айланышын камсыз кылуучу банктык кредиттин маанисин көргөзөт. Мисалы, Чуй областынын райондорунда: Кемин району боюнча 2013-жылы дыйкан-фермердик чарбалардын жүгүртүү каражаттарынын 31,6 пайызы, 2014-жылы - 32,4 пайызы; Чуй району боюнча 2013-жылы - 46,4 пайызы, 2014-жылы - 48 пайызы; Москва району боюнча 2013-жылы - 41,3 пайызы, 2014-жылы 39,6 пайызы; Панфилов району боюнча 2013-жылы – 37,5 пайызы, 2014-жылы – 38,2 пайызы кредиттик ресурстардын эсебинен камсыз кылынат. Төрт линия боюнча кредит берип Айыл-Банк кредиттөөнүн негизги булагын түзгөн.

1-чи диаграмма - Кредиттик портфель, кредиттердин саны жана «Айыл Банк» ААКнын кредитинин орточо өлчөмү

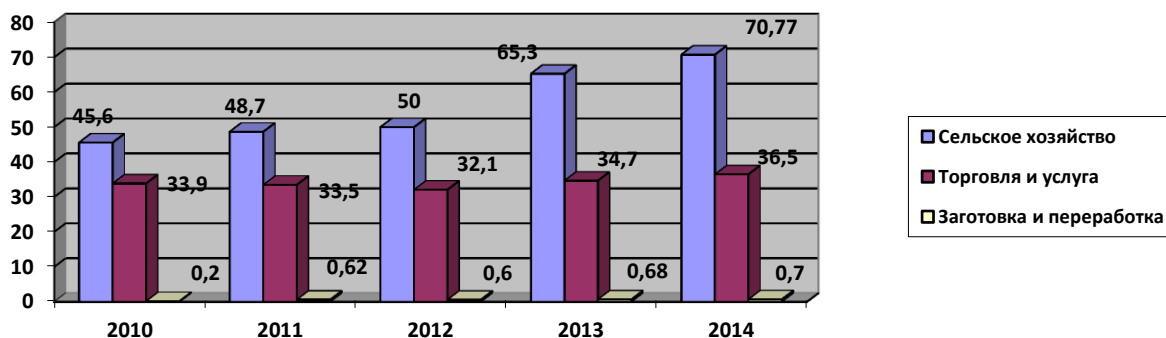
2015-жылга карата Айыл Банктын кредиттик портфели 9,2 млрд. сомду түзгөн, ал жыл башынан 1,6 млрд. сомго көбөйгөн. Айыл чарбасынын өнүгүшүнө берилген кредиттик портфелдин көлөмү 6,5 млрд. сомду түзүп, жалпы кредиттик портфелдин 70,77 пайызын ээлеген. Берилген кредиттердин саны 2015-жылдын ичинде 3 633 гө көбөйүп, 22 264 кредитти түзгөн. Кыргыз Республикасында 2005-жылга чейин Борбордук Азияда кеңири тармакты түзгөн жана 30 миң катышуучуларын тейлеген 300 кредиттик союз иш алып барган.

Салыштырмалуу караганда, калкы 50 млн. адамды түзгөн Ураинада 600 кредиттик союз (эксперттердин баалоосуна карата реалду иштеген 300 кредиттик союз), ал эми калкы 145 млн. адам түзгөн Россияда 200гө жакын кредиттик союз иштеген. Азыркы убакта банктык эмес мекемелер өзүнүн ишин улантып келет жана негизги көрсөткүчтөрүнүн оң тенденциясынын динамикасына ээ.

2-чи диаграмма КБ, МФУ,КС кредиттик портфелинин динамикасы

2014-жыл коммерциялык банктар тарабынан 39993,6 млн. сом суммасында кредиттер берилген, бул көрсөткүч 2010-жылдын деңгээлинен 17994,7 млн. сомго көп. Микрокредиттик уюмдар тарабынан 14060,9 млн. сом суммасында кредит берилип, кардарлардын саны 497 миң адамды түзгөн. 2010-жыл менен салыштырмалуу микрокредиттер менен камсыздалган калктын саны 1 эсеге (100%) чакан өскөн, ал эми берилген кредиттердин көлөмү 1,1 эсеге төмөндөгөн.

3-чү диаграмма – Экономиканын секторлору боюнча берилген кредиттик портфель, %

3-чү диаграммадан көрүнгөндөй, кредиттөөнүн негизги багыты болуп айыл чарбасы, соода жана кызмат көрсөтүү эсептелинет. Кредитердин жалпы көлөмүндө айыл чарбасына берилген кредиттер 2010-жылдан баштап азыркы мезгилге чейин 23,5 пайыздан 71% пайызга чейин өскөн.

2-чи таблицадан көрүнгөндөй, БФКМдин кредиттик портфели термелүү тенденциясында, 2012-жылы МФК «Бай Тушум и Партнеры» ЖАКтын банкка трансформацияланганы байланыштуу БФКМдин кредиттик портфели 2011-жылга караганда 2,1 пайызга төмөндөгөн. Салыштырмалуу, финансылык өтүмдүүлүк көрсөткүчү (МФУ кредиттик портфели ИИП карата) Кыргызстанда

– 3,2 пайызды, Казахстанда ө 0,3 пайызды, Узбекистанда – 0,2 пайызды түзгөн. Айыл чарбасын кредиттөөнүн түзүмүндө чарба жүргүзүүнүн чакан формаларна берилген кредиттер маанилүү ролго ээ.

2-чи таблица – Экономиканын секторлору боюнча берилген БФКМнун кредиттик портфели ⁶, (млн. сом)

Экономика тармагы	2010		2011		2012		2013		2014	
	сумма	үлүш	сумма	үлүш	сумма	үлүш	сумма	үлүш	сумма	үлүш
Айыл чарба	5056,1	45,6	6889,9	43,8	6840,0	44,4	6273,6	43,8	6287,9	46,2
Соода ж/а кызмат	3758,8	33,9	4860,7	30,9	3897,6	28,3	3993,6	29,9	4394,6	35,6
Өндүрүш	199,6	1,8	235,9	1,5	277,3	1,8	214,8	1,9	257,8	1,9
Курулуш	210,6	1,9	377,5	2,4	292,7	2,3	229,2	2,6	272,1	2,6
Башка	1740,8	16,8	3114,6	21,4	2618,9	23,2	2477,9	21,8	2492,3	13,7
Бардыгы	10965,9	100	15478,6	100	13926,5	100	13189,1	100	13704,7	100

3-чү таблица – айыл чарба чөйрөсүндө чакан ишкерликтин субъекттери тарабынан алынган Кредиттердин көлөмү, миң сом

Тармактын аталышы	2010		2011		2012		2013		2014	
	сумма	Салыш салмак, %	сумма	Салыш салмак, %	сумма	Салыш салмак, %	сумма	Салыш салмак, %	сумма	Салыш салмак, %
Айыл чарба	1357,7	69,3	1623,1	71,6	2919,9	81,8	5858,5	89,9	5675,8	90,1
Өсүмдөк өстүрүү	225,4	11,5	433,7	19,2	961,2	26,9	2684,3	41,2	2701,0	42,9
Мал чарбасы	1100,9	56,2	1174,6	51,8	1944,4	54,5	2947,8	45,2	2935,0	46,6
Мал чарбасындагы айыл чарба кызматы	31,2	1,6	14,5	0,6	14,3	0,4	26,4	0,4	39,8	0,6
Токойчулук	0,2	0	0,3	0	-	-	-	-	-	-
Балык уулоо	1,6	0,1	1,7	0,1	1,9	0,1	2,0	0,1	2,0	0,1
Өндүрүш, азыкты кайра иштетүү	54,3	2,8	75,2	3,3	76,2	2,1	76,9	1,2	77,8	1,2
Башка	546,9	27,9	566,3	25,	572,0	16,0	579,1	8,9	543,2	8,6
Айыл Банктын кредиттик портфели, бардыгы	1960,5	100	2266,3	100	3570,	100	6516,5	100	6299,0	100
Кредиттердин саны, бардыгы	20862		18847		22119		22260		30800	

Булагы: КРУБдун бюллетендеринин маалыматтарынын негизинде эсептелген, 2010-2015жж.

⁶КРУБнын жылдык отчетунун маалыматтарына автордук тандоо, 2010-2015жж.

3-чү таблицанын маалыматы боюнча, чарба жүргүзүүнүн чакан формаларна берилген кредиттер 2010-жылы болгону 69,3 пайызды же 1357,7 миң сомду түзгөн. 2011 - жылы бул өлчөм 71,6 пайызды же 1623,1 миң сомго жеткен. 2012-жылы – 2 919 миң сомду түзүп, 2011-жылга караганда 5,7 пайыздык пунктка, суммардык катышта 1 296,8 миң сомго өскөн. 2013-жылы 5 858,5 миң сомду же 89,9 пайызды түзүп, 2012-жылдын деңгээлинен 8,1 пайыздык пунктка көтөрүлгөн. 2014-жылы 5 675,8 миң сомду же 90,1 пайызды түзүп, көбөйүшү бир аз гана, болгону 0,2 пайызга.

Изилдөөдө жалпы активдердин, берилген кредиттердин суммасынын, алардын мөөнөттөрүнүн көрсөткүчтөрүн эске алуу менен кредиттердин кайтарымдуулук деңгээлин аныктаган эконометрикалык модел куралган. Кредиттик портфелдин сапатын анализдөө үчүн Банк бир нече көрсөткүчтөрдү колдонот.

1. Кайтарымдуулук деңгээли:

- а) КРУБдун стандарттары боюнча кайтарымдуулук деңгээли – УВ-1

$$R * 100$$

$$UB1 = \frac{GL}{BK - \Phi P}$$

мында: R - камдардын талап кылынган суммасы (РППУ); BK – берилген кредиттин суммасы; ФР – негизги карыздын иш жүзүндө кайтарылышы; GL - кредиттик портфелдин суммасы;

- б) кайтарымдуулук деңгээли УВ-3 системадан тышкары эсепти эске алганда

$$1 - \text{мөөнөтү өткөн негизги суммасы}$$

$$UB3 = \frac{\text{Пландуу негизги суммасы}}{\text{Пландуу негизги суммасы}} * 100$$

с) **УВ-4** – Дүйнөлүк банктын адистеринин катышуусу менен иштелип чыккан кайтарымдуулук формуласы. Бул коэффициент отчеттук мезгилде негизги сумма, пайыз, туум боюнча мөөнөтү өткөн сумманын отчеттук мезгилдеги пландуу төгүүлөрүнө болгон катышынын көрсөтөт.

Эсептөөдө узак мөөнөттөгү карыздар жана өткөн мезгилдеги мөөнөтү өткөн карыздар эске алынбайт.

$$UB4_{\text{(күндөлүк)}} = \frac{TOTPRI + FIPAY + PENPRP + PENINP}{(GSUM + GIPAY + DOCPRI + DOCINT + PENPRC + PENINC)} * 100$$

мында: д) кайтарымдуулук деңгээли - УВ-5

$$(TOTPRINS + FIPNS + PENPRN) * 100\%$$

$$UB5 = \frac{\text{-----}}{(DUEPRI + DUEINT + PENPRC)}$$

мында:

4-чү таблица – УВ4 жана УВ5 маанилери

OTPRI	- Мезгил ичинде негизги сумманы иш жүзүндө ордун жабуу, отчеттук мезгилдин башына карата иш жүзүндө карыздын төлөнүшүн эсепке албаганда, (жылдар)
FIPAY	- Мезгил ичинде пайыздарды иш жүзүндө ордун жабуу, отчеттук мезгилдин башына карата иш жүзүндө карыздын төлөнүшүн эсепке албаганда, (жылдар)
PENPRP	- Мезгил ичинде негизги сумма боюнча туумду иш жүзүндө ордун жабуу, отчеттук мезгилдин башына карата иш жүзүндө карыздын төлөнүшүн эсепке албаганда, (жылдар)
PENINP	- Мезгил ичинде пайыз боюнча туумду иш жүзүндө ордун жабуу, отчеттук мезгилдин башына карата иш жүзүндө карыздын төлөнүшүн эсепке албаганда, (жылдар)
GSUM	- Мезгил ичинде негизги сумманы пландуу төгүү
GIPAY	- Мезгил ичинде пайыздарды пландуу төгүү
DOCPRI	- Мезгил ичинде негизги сумманы узак мөөнөттө төгүү
DOCINT	- Мезгил ичинде пайыздарды узак мөөнөттө төгүү
PENPRC	- Негизги сумма боюнча мезгил ичинде чегерилген туум
PENINC	- Мезгил ичинде чегерилген туум

2. Тобокелдик коэффициенттери:

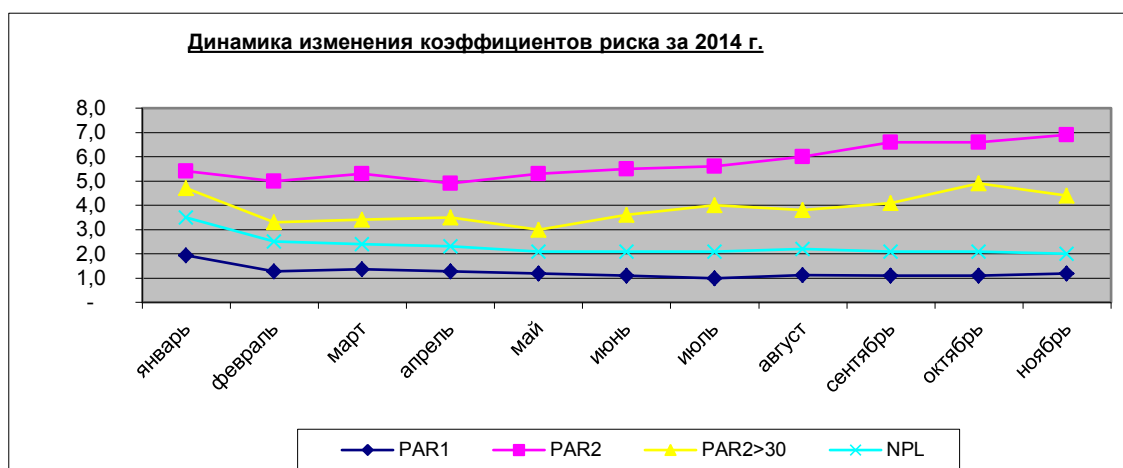
- тобокелдик коэффициенти PAR-1 (формуланы койгула);
- тобокелдик коэффициенти PAR-2;

Тобокелдик коэффициенти PAR-2 - 30 күндөн ашык мөөнөттө жабылбаган кредиттин негизги суммасынын баланстык жана системадан тышкары эсептеги иштеп жаткан кредиттик портфелге болгон катышын көрсөткөн коэффициент.

- тобокелдик коэффициенти $PAR-2 > 30$;
- тобокелдик коэффициенти NPL.

5-чи таблица – Иштеп жаткан кредиттик портфелдин сапатын анализдөө, т. с.

Аталышы	01.01.2012	01.01.2013	01.11.2014
Баланстагы активдүү кредиттик портфели	3 839 734	4 675 052	6 299 000
Системадан тышкары эсепке алынган активдүү кредиттик портфели	78 167	4 786	4 980
Кайтарымдуулук деңгээли УВ1	3,3%	5,4%	4,9%
Кайтарымдуулук деңгээли УВ3	98,0%	99,0%	98,9%
Кайтарымдуулук деңгээли УВ4	98,0%	100,3%	99,9%
Кайтарымдуулук деңгээли УВ5	15,9%	20,8%	14,5%
Тобокелдик коэффициенти PAR1*	1,9%	1,2%	1,2%
Тобокелдик коэффициенти PAR2**	5,4%	4,4%	6,9%
Тобокелдик коэффициенти $PAR2 > 30$ ***	4,7%	3,6%	4,4%
Системадан тышкары эсепке алынган, эсептен чыгарылган кредиттердин кредиттик портфелге болгон катыша NPL****	3,5%	2,5%	2,0%
Кам (РППУ) топтоо боюнча чыгымдардын мезгил ичиндеги кредиттик портфелге болгон катышы	0,00%		

4-чү диаграмма – 2014-жылдагы тобокелдик коэффициенттеринин көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүшү

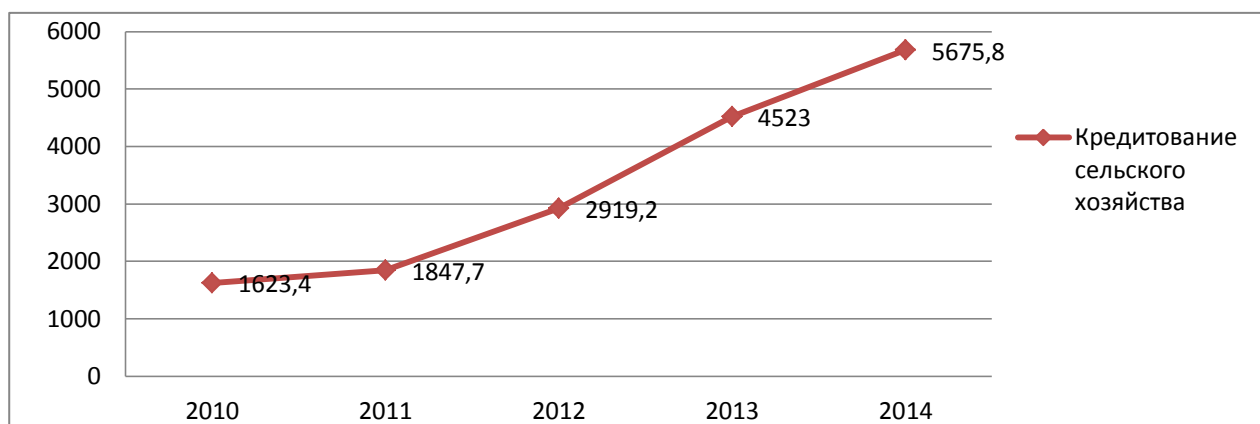
Эсептер көрсөткөндөй (4-5 таблицалары, 4-диаграммасы), кайтарымдуулук коэффициенттери түздөн-түз төгүлбөгөн мөөнөтүнүн күндөрүнүн санынан жана убагында төгүлбөгөн суммасынан көз каранды (эсепке убагында төгүлбөгөн кредиттердин баланстагы да системадан тышкары эсепке алынган суммасы алынат). Кайтарымдуулук деңгээлин жакшыртуу үчүн жана кардарлардын кызыкчылыгын арттыруу максатында Банк жыл сайын кредиттин суммасын убагында төлөгөн карыз алуучулар үчүн алардын кредиттери боюнча пайыздык ченин төмөндөтүү жана кайталап алган кредиттин суммасын көбөйтүү практикасын колдонот. Кредит алуу үчүн биринчи жолу кайрылган кардарлардын саны иштеп жаткан кредиттердин санынын 50 пайызын түзөт, ал эми алар алган кредиттердин суммасы жалпы кредиттердин суммасынан 39 пайызды түзөт.

Кайталап алган кардарлардын саны иштеп жаткан кредиттик портфелинин 50 пайызын түзөт, ал эми алар алган кредиттердин суммасы 61 пайыздан ашат, тиешелүү кайталап алган кардарлардын кредиттеринин пайыздык чени биринчи жолу кайрылган кардарларга салыштырмалуу төмөнүрөөк болот.

6-чы таблица – Алынган кредиттердин саны боюнча кредиттик портфел

Алынган кредиттердин саны	Проекттердин бардыгы	Пайыздык катышы	Акыркы алынган кредиттин суммасы	Пайыздык катышы
8	1	0,00	150	0,01
7	6	0,02	1500	0,05
6	30	0,08	15125	0,52
5	196	0,53	36175	1,24
4	1608	4,35	213976	7,35
3	4861	13,15	515263	17,70
2	11884	32,16	980673	33,69
Кайталанып алынган кредиттердин бардыгы	18586		1762862	
1	18368	49,71	1148037	39,44
Биринчи жолу алынган кредиттер, бардыгы	18368	49,71	1148037	39,44
Бардыгы	36954	149,71	2910899	139,44

2014-жылы банктардын кесилишинде боюнча кредиттөө абалы төмөндөгүдөй: «Айыл Банк» ААК - 5675,3 млн.сом суммасында 2 миң 294 кредит; «РСК Банк» ААК - 226 млн. 998,9 миң сом суммасында 976 кредит; «КИКБ» ЖАК – 7 млн. 388 миң сом суммасында 45 кредит беришкен.

5-чи диаграмма – Айыл чарбаны кредиттөө

5-чи диаграмманын маалыматы көрсөткөндөй, айыл чарбасына берилген кредиттердин деңгээли жыл сайын өсүүдө, 2014-жылы ал көрсөткүч 5 675,8 млн. сомго жеткен, бул 2010-жылдын деңгээлинен 4 052,4 млн.сомго көп.

“Кредиттик саясаттык ыкмаларын модернизациялоонун негизги багыттары жана анын социалдык-экономикалык эффекти” аттуу үчүнчү главасы Кыргыз Республикасынын айыл чарбасындагы кредиттөө системасын модернизациялоонун социалдык-экономикалык натыйжасы (эффекти) жана кредиттөө механизмдерин өркүндөтүүгө багытталган кредиттик саясаттык ыкмаларын модернизациялоонун негизги аспектерин карайт.

Кредиттик саясаттын эффективдүүлүгүнүн аспектилеринин бири катары суроо-талаптын жана сунуштун балансы каралат. Бул учурда кредиттик жана финансылык ресурстар гана эмес, ресурстарды туура пайдаланууга багытталган финансылык жөнгө салуунун керектиги келип чыгат. Мисалы, ишкана негизги фонддорду модернизациялоо үчүн инвестиция кылган учурда, анын финансылык абалы начарлайт, анткени оң акча агымдары кыскарат, дебитордук карызы өсөт, темпи төмөндөйт продукцияны чыгаруу темпи төмөндөйт ж. б. Мындай көрүнүш ишкананын көз крашынан туура деп эсептелинет. Бирок финансылык жөнгө салуу жагынан караганда, банк мындай максатка берилген ссудага кам топтоого аргасыз болот. Кредиттик саясаттын эффективдүүлүгүн жогорулатуунун кийинки аспектиси айыл чарбасындага чакан жана орточо бизнестин субъектилери үчүн жагымдуу кредиттөө шарттарын түзүү болуп саналат. Ал шарттар экономиканын конъюктурасында болуп жаткан өзгөрүүлөргө оперативдүү жооп берет, калктын керектөө каалоолорун эске алат, керектүү убакта өзүлөрүнүн түзүмүн бат өзгөртөт, жаңы иш орундарын калыптандырат, ошентип өлкөдөгү жалпы экономикалык кырдаалды стабилизациялоо процессине катышат.

Кредиттөө системасынын ыкмаларын модернизациялоо аспектилеринин бири болуп айыл чарбанын өнүгүсүүнө орчундуу көлөмдөгү инвестицияларды жумшалган каражаттын кайтарымдуулугунун ылдамдыгын эсепке алуу менен максатка ылайыктуулугун жана пайдалуулугун экономикалык негизде эсептөөнүн натыйжасында багыттоо. Бул аспектке, албетте, региондордун экономикалык өнүгүү деңгээлине жараша инвестициялык каражаттарды максаттуу пайдалануусуна жетишүү үчүн мамлекеттин кийлигишүүсү зарыл.

Кредиттөө системасын өркүндөтүү ыкмаларын модернизациялоонун олуттуу аспектиси болуп мамлекеттин экономиканын ар кандай секторлорунда, анын ичинде айыл чарбасында, иш алып барган бизнес-түзүмдөр менен өнөктөштүк мамилелерди түзүү саналат.

Өнөктөштүк мамилелерди түзүү боюнча ар кандай көз караштар бар, ошого карабастан, финансылык ресурстардын жетишпеген шартында күнүмдүк социалдык, экономикалык проблемалардын көптүгүнөн жана татаалдыгынан кредиттөө жана финансылоо механизмдерин модернизациялоо жолдорун негиздөөнү системалуу түрдө кароо олуттуу мааниге ээ. Азыркы шартта өнөктөштүктүн сегменттеринин бири болуп банк чөйрөсүндөгү мамлекеттик ортомчулук каралат.

Бүгүнкү күндөгү бизнес өнөктөштүктү экономикалык өсүшкө багытталган перспективдүү куралдарынын бири деп атасак болот. Белгилүү болгондой, акча-кредит системасынын ролу экономикалык өсүүнү жандандырууда жыл сайын күчөйт. Мындай шартта, мамлекеттин айыл чарба менен болгон бизнес өнөктөштүгүн кандай түшүнөбүз? – деп дискуссиялайт С.Чолпонбаева. Мисалы, 2006-жылы РФ Президенти В.В. Путин РФнын өнүгүү банкын түзүү жөнүндө Указ кабыл алган, анын максаты РФ экономикасынын активдерин инвентризациялоо жана баалоо болуп саналат, ал активдерге орчундуу өндүрүш потенциалы таандык (коргоо, токойчулук, нефть жана газ, алтын рудалык, айыл чарба тармактары ж.б кирет) жана алардын ликвиддүүлүгүнүн деңгээлин билүү зарыл.

Мында колдо болгон ресурстарды баалоо тиешелүү өкмөттүк органдар тарабынан ишкердик түзүмдөрү менен бирдикте жүргүзүлгөн, бардык активдердин өтүмдүүлүгү эске алынып, акчалай наркына жакындатылып, сертификаттар түрүндө бааланган. Ал эми сертификаттар өзүнүн дисконттук наркына ээ болушу керек. Мындай ыкма РФ өкмөтүнүн тарабынан коюлган максаттарын актады жана азыркы учурда ал толук мыйзам ченемдүү мүнөзгө ээ. Казахстан Республикасынын Президенти Н. Назарбаев тарабынан ошол эле 2006-жылы “Самрук-казына” деген улуттук фонду түзүлгөн, анда мамлекет менен Казакстан Республикасынын бизнес-коомчулугунун болгон өнөктөштүгүнүн бардык баскычтары каралган. Ал өнөктөштүктүн башында Казахстан өнүгүү банкы турат, Банк өз учурунда рыноктук ортомчулук боюнча мамлекет менен бизнес-коомчулугунун ортосундагы негизги укукчу катары

каралат. Бул өнөктөштүк тарабынан РК экономикалык өнүгүшүн⁷ шарттоочу инновациялык проекттер каралат жана бекитилет.

Кыргыз Республикасында 2006-жылы ЦАРИнин түзүлүүсүнө демилге кылынган, анын негизги милдети, КР экономикасынын ар кандай секторуна инвестицияларды тартуу боюнча мамлекет менен бизнес-коомчулугунун өз ара пайдалуу өнөктөштүгүнүн түзүү болгон. Бирок коюлган максат орундалган жок. Ошого карабастан, акыркы жылдары прогрессивдүү окумуштуу-экономистер тарабынан “КРнын мамлекеттик өнүгүү банкы жөнүндө” деген мыйзам долбоору иштелип чыккан, анда рыноктук мамилелердин туруксуздуга карабастан, акча-кредит системасында орун алган процесстер жөнүндө адекваттуу түшүнүктөр, фермерлердин жеңилдетилген кредиттерге болгон зарылчылыгын аныктоо, коммерциялык банктарды ишин чектеген, операциондук чыгымдарды төмөндөтүүгө мүмкүнчүлүк бербеген көп тобокелдиктерди жана стоп-факторлорду изилдөөлөр бизнес өнөктөштүктү түзүүгө багытталган жаңы ыкманын орчундуу куралы болуп саналат деп жазат С.Дж. Чолпонбаева⁸.

Изилдөөнүн натыйжасында, биз төмөнкүлөрдө аныктадык: пайыздык чендердин төмөндөшүнө карабастан, банктык сектордо кредиттик активдүүлүк төмөнкү деңгээлде турат, ошону менен бирге, фермерлерге жана финансылык эмес сектордогу уюмдарга берилген кредиттердин жалпы суммасы номиналдык туюнтууда дайыма өсүүдө. Бирок, экономика секторуна берилген кредиттердин өсүшү, андан алынган каражаттарды өндүрүшкө инвестициялоосуна өбөлгө түзө албайт. Эгерде Кыргызстандын экономикасындагы банктардын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн карасак, акыркы 3-4 жыл аралыгында олуттуу эмес кредиттик өсүү тенденциясы байкалат, республикада кредиттөөнүн өсүү темпи жылына 16 пайыздан ашпайт. Кыргыз Республикасындагы банктык системасы жетишсиз капитализацияланган. Банктардын өздүк капиталынын өлчөмү ИДПнын деңгээлинин 5 пайызынан ашпайт. Активдердин өлчөмү каралып жаткан мезгил ичинде 27,7 пайыздын чегинде сакталат, 2012-жылы 2009-жылга салыштырмалуу 1,3 эсе азайган, ал эми финансылык ортомчулуктун деңгээли 2005-жылдан бери 7,6 пайыздан 11,6 пайызга чейин өскөн, бирок 1995-жылдын деңгээлине (15,7 пайыз) жеткен эмес. Салыштырып алганда, бул көрсөткүч трансформация шартындагы экономикалуу өлкөлөрдө: Россияда – 31 пайызды, Казахстанда – 42 пайызды түзгөн. Мындан, коммерциялык банктардын ресурстук базаны кеңейтүү боюнча иш-чаралары тиешелүү деңгээлде жүргүзүлбөгөнү айкындалат. Финансылык аманаттарды мобилизациялоо деңгээли 2005-жылы ИДПга 11,9 пайыздан 2009-жылы 13,9 пайызга чейин өзгөргөн. 2014-жылы ал көрсөткүч 10,6 пайызды түзгөн, 2005-жылга салыштырмалуу 1,3 пайызга, 2009-жылдын деңгээлинен 3,3 пайызга төмөн.

⁷ С.А. Сулайманбеков. Дүйнөлүк финансылык кризис шартындагы мамлекеттин жана бинестин интеграциясы / КР Эсептөө палатасынын методология башкармалыгынын материалдары. - Б., 2011-Б.50

⁸ С.Дж. Чолбаева “КР экономикасынын реалдуу секторунда мамлекеттик бизнес өнөктөштүктө түзүүнүн финансылык-кредиттик механизмдери”: автору эконом. илим.докору: Бишкек, 2012 – Б. 37

Кредиттин ролун жана маанисин мамлекет менен бизнес-коомчулугунун өнөктөштүгүнүн камсыздандыруучу механизми катары негиздөө, тактап айтканда, айыл чарбасында натыйжага таасир эткен факторлордун көп кырдуу коррелятивдик-регрессиялык талдоосу жүргүзүлгөн. Бул үчүн натыйжалуулуктун көрсөткүчү катары Калктын жан башына карата ИДП (Y) алынган, анткени бул көрсөткүч калктын турмуш жыргалчылыгын деңгээлин чагылдырат. Ошондой эле экономиканын жана республиканын финансы-кредиттик системасын мүнөздөгөн айрым көрсөткүчтөр колдонулган:

X_1 – мамлекеттик бюджеттин чыгым;

X_2 – республиканын коммерциялык банктары тарабынан берилген кредиттер;

X_3 – коммерциялык банктардын кредиттеринин пайыздык чендеринин өлчөмү;

X_4 – республиканын айыл жергесиндеги экономикалык жактан активдүүчөсү калкы;

X_5 – айыл жергесиндеги калктын майанасынын орточо өлчөмү.

Белгиленген көрсөткүчтөр бири бири менен болгон байланышын аныктоо жана айыл жергесиндеги калктын турмуш деңгээлин жакшыртууга шарт түзүү, кредиттин ролун аныктоо үчүн корреляциянын парно-линейный коэффициентин $r_{x,y}$ төмөнкү формула боюнча аныкталган:

$$r_{xy} = \frac{\sum (x - \bar{x}) \cdot (y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \cdot \sum (y - \bar{y})^2}} \quad (2.1)$$

Регрессия теңдемесинин (a_0 , a_1 , и a_k) параметрлеринин баалоо эң кичине квадраттардын методу (метод наименьших квадратов) менен аныкталат, бул методдун негизинде изилденген жыйындыны байкоонун көз каранды эместиги жана моделдин (a_0 , a_k) параметрлерин табуу божомолу кабыл алынат, ал шартта результативдик белгисинин эмпирикалык маанисинин теориялык тандалган регрессия теңдемесинен алынган маанисинен четтешинин квадраттарынын суммасы минимизацияланат:

$$S = \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y}_x)^2 \rightarrow \min \quad (2.2)$$

Нормалдуу теңдемелердин системасы эң кичине квадраттардын методу менен линейдүү паралык регрессиянын параметрлерин табуу үчүн төмөнкүдөй берилет:

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n y_i \\ a_0 \sum_{i=1}^n x_i + a_1 \sum_{i=1}^n x_i^2 = \sum_{i=1}^n x_i y_i \end{cases}, \quad (2.3)$$

мында n – изилденген жыйындынын көлөмү (байкоо бирдигинин саны).

Регрессия теңдемелеринде параметр a_0 факторлук белгилердин теңдемесиндеги эске алынбагандардын натыйжалуу белгисине орточолонгон

таасирин көрсөтөт. Көз карандылыктын жана нормалдуу өз-ара бөлүштүрүлгөн учур үчүн жетишерлик бекем негизделген эң жөнөкөй формасы болуп линейная эсептелинет, м.а. түрдүн көз карандылыгы:

$$y=a_0+a_1 x_1 +a_2 x_2 +...+a_k x_k. \quad (2.4)$$

7-чи табл. маалыматы боюнча аныктайбыз, тендемеге бардык расчеттук көрсөткүчтөрдү киргизүүнүн зарылчылыгы барбы же Y чоңдугуна максаттуу таасир эткен көрсөткүчтөрдү талдайбызбы? Бул үчүн парная корреляция (табл.8) коэффициенттеринин матрицасын курабыз, бул матрица көбүнчө өкмөт органдары тарабынан экономикалык көрсөткүчтөрдү орточо/узак мөөнөткө пландоодо жана прогноздоодо колдонулат.

7-чи табл. көрүнгөндөй, айыл жергесиндеги калктын жан башына карата ИДП жашоо көрсөткүчү катары башка изилденүүчү расчеттук өлчөмдөрүнөн көз каранды. Коммерциялык банктар тарабынан берилген кредиттердин пайыздык чени менен болгон корреляция терс мааниде берилет. Бирок, белгилей кетүү керек, $(X1, X5)$ ортосунда корреляциянын бийик тандоо коэффициенттери байкалат, ошондой эле $(X2, X4, X5)$.

7-чи таблица – КР айыл жергесиндеги калктын турмуш денгээлине кредиттин таасиринин эконометриялык анализ жүргүзүү үчүн расчеттук өлчөмдөр

Жыл	Y калктын жан башына карата ИДП, мин. сом	$X1$ Мамлекет госбюджет. чыгымы, млн. сом	$X2$ Айылдык калкка ком.банк. кредити млн. сом	$X3$ Пайыз ченини өлчөмү, КБ	$X4$ Экономик. Жактан активдүү айыл калкы млн. чел.	$X5$ Орточо эмгек акысы, сом.
2010	3,2	58,6	5,3	9,0	1,38	960
2011	4,4	68,9	8,7	9,0	1,42	1890
2012	5,4	91,5	9,3	9,0	1,45	2304
2013	5,9	107,2	10,4	7,0	1,50	3726
2014	5,2	118,4	17,5	7,0	1,49	4980

Булагы: КР УСК, КРУБ маалыматтарынын негизинде автордук тандоо жана эсептөө, 2010-2015 жж.

8-чи таблица – Парная корреляциясынын коэффициенттеринин Матрицасы

	Y	$X1$	$X2$	$X3$	$X4$	$X5$
Y	1	0,954	0,958	-0,697	0,938	0,982
$X1$		1	0,973	-0,599	0,892	0,989
$X2$			1	-0,584	0,901	0,984
$X3$				1	-0,856	-0,698
$X4$					1	0,913
$X5$						1

Булагы: автор менен эсептелинген

Ошону менен бирге белгилей кетүү зарыл, төмөнкү көрсөткүчтөрдүн ортосунда бири-биине болгон көз карандылык байкалат: мамлекеттин бюджетинин чыгымдары эмгек акысынын денгээлине таасирин тийгизет, ал эми эмгек акысы жана айыл жергесиндеги экономикалык активдүү калктын

көрсөткүчтөрү калктын кредитти төлөө жөндөмдүүлүгүнү критерийлери болуп саналат, ошол себептен кредиттөөнүн көлөмүнө таасирин тийгизет:

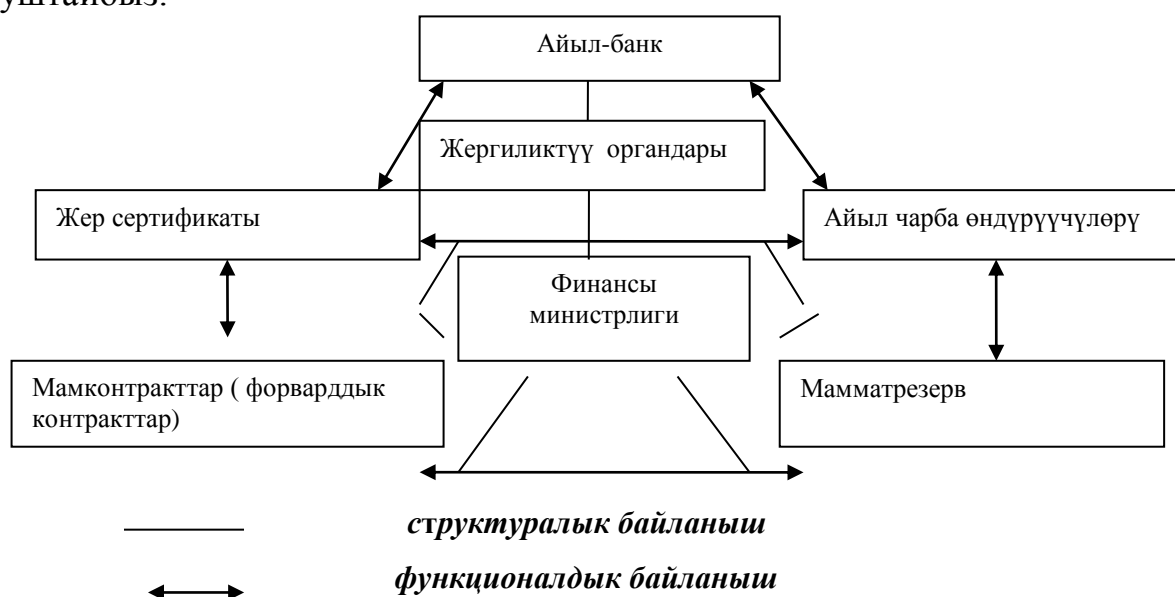
$$Y = 11834,11 + 0,003 X_1 + 0,036 X_2 - 104,04 X_3.$$

Талдоонун эконометрикалык формасынан байкалгандай, мамлекеттик бюджеттин чыгымын 1 млн. сомго көбөйткөндө, калктын жан башына карата ИДПнын 0,01 сом сомго өсүшүнө; кредиттөөнүн көлөмүнүн 1 млн. сомго өсүшү - калктын жан башына карата ИДПнын 0,18 сомго көбөйүшүнө; кредиттер боюнча пайыздык чендин төшөмөндөшү - калктын жан башына карата ИДПнын 115,2 сомго көбөйүшүнө алып келет. Мындан, банктык кредит калктын жашоо деңгээлинин критерии катары каралат. Экономиканын айыл чарба секторунда мамлекет менен бизнес-коомчулугунун өнөктөштүгүнүн кыптандырууга олуттуу таасирин тийгизет.

Экономиканын айыл чарба секторунда кредиттөө механизмдерин өркүндөтүү ыкмаларынын негизги аспектилерин талдоо финансы-кредиттик мамилелеринин ар кайсы катышуучуларынын кызыкчылыктарынын дал келбестиги көрсөтөт, мындай карым-катнашта мамлекеттин жөнгө салуучу ролу олуттуу.

Айыл чарба сегментин өркүндөтүүдө жана модернизациялоодо банк менен карыз алуучунун ортосундагы кредиттик мамилелердин укуктук негизин, ошондой эле айыл чарбаны женилдетилген кредиттөө боюнча мамлекеттик программаны иштеп чыгуу зарыл. Кредиттик союздарды түзүүнүн социалдык-экономикалык эффектиси аябай зор болгон, анткени биринчи кредиттик союздар үй-бүлөлүк кооператив түрүндө түзүлүшкөн, алар өзүн-өзүнө жардам көрсөтүү, өзүн-өзү башкаруу жана контролдоо принциптеринде иштешкен, мындай шартта катышуучулар бир эле убакта менчик ээлери да, кардарлар да болушкан.

Айыл чарба ишкерлерин финансылоо үчүн биз төмөнкү схеманы сунуштайбыз:

1-чи Схема – Айыл чарба ишканаларын финансылоо схемасы⁹.

⁹ Автор тарабынан иштелип чыккан

Баалоонун бүтүндүгү жана пайыздык ченди азайтуу максатында төмөнкүдөй механизмди сунуштайбыз.

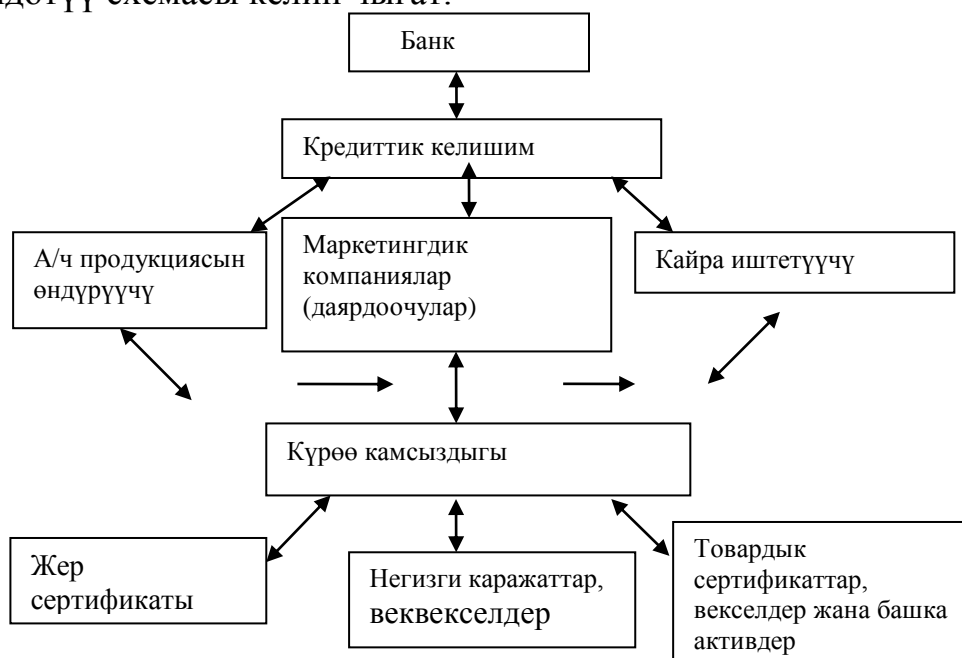
Биринчи кезекте жер кадастрын жакшылап кароо керек, кадастрдык көрсөткүчтүн маалыматын эске алып, жер салыгы боюнча маалыматты киргизүү зарыл, биринчи кезекте айдоо жерлери боюнча. Биз тараптан төмөнкүдөй жер сертификаттарын баалоо формуласы сунушталган.

$З_0 = К_д (пл.) * Н_з * УП (n)^{10}$ мында: $З_0$ - күрөө камсыздыгы;

$К_д (пл)$ - кадастрдык көрсөткүч; $Н_з$ – жер салыгы (чен);

$УП (n)$ - 3 жыл ичиндеги орточо түшүмдүүлүк.

Жогоруда көрсөтүлгөн формуладан бизге төмөнкүдөй пайыздык ченди төмөндөтүү схемасы келип чыгат.

2-схема Пайыздык ченди төмөндөтүү менен күрөө камсыздыгынын өз ара байланыштыгы¹¹.

Көрсөтүлгөн схема, эгерде биз тарабынан сунушталган коллективдик келишим концепциясын кабыл алса, биздин оюбузча азбы көппү пайыздык ченди төмөндөтө алат. Айылда кредиттөөнүн перспективдүү түрү болуп, анын ичинде айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө жеңил пайыздык чен менен кредит беришкен кредиттик союздардан кайра өзгөртүп түзүлгөн корпоративдик кредиттик банктар боло алышат. Мындай банктар Германия, Голландия жана башка европа өлкөлөрүндө, АКШ жана башка көп өнүккөн өлкөлөрдө бар. Кредиттик кооперативдер калктын бош турган каражаттарын аккумуляциялоодо, дыйкандарды жана башка субъекттерди кредиттөөдө белгилүү роль ойнойт. Пайлык инвестициялык фонддорду түзүүнү өнүктүрүүнү стимулдаштыруу зарыл, анын ичинде мамлекеттин эсебинен капиталды жарым жартылай түзүү жолу менен.

¹⁰ Рекомендовано автором

НЕГИЗГИ ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Диссертациялык ишиндеги теориялык, методикалык жана практикалык аспектилерин системалык изилдөөнүн негизинде айыл чарбасын кредиттөөнүн методдорун жана ыкмаларын модернизациялоонун жолдору каралган. Бир катар теоретикалык жана аналитикалык тыянактар жана практикалык сунуштар негизделген:

1. Акча-кредит саясатынын заманбап теориялык модели илимий теорияларынын синтези болуп саналат, анда кейнсианство менен монетаризмдин рационалдык тараптары эске алынган. Узак мөөнөттүү мезгилде акча-кредит саясатында монетаристтик ыкма басымдуулук кылат. Ошону менен бирге, Кыргыз Республикасында Кейнстин кээ бир мыйзамдары да иштейт, тактап айтканда, кредиттерди мамлекет тарабынан субсидиялашы. Кредит саясатынын калыптандыруусу неоклассикалык теориясынын либералдык багыттында негизделип, айыл чарбасында кредиттик колдоо чараларын кескин кыскартууну жана кредиттик мамилелерди мамалекет тарабынан жөнгө салууну болушунча азайтууга шарттаган.
2. Абсолюттук көпчүлүк айыл чарба ишканаларынын бардык менчик формалары үчүн бюджеттик чектөөлөр ашкере күчөтүлгөн. Айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн финансылык абалынын начарлаган шартында мамлекеттин кошумча жардамы болбогондуктан, берилүүчү субсидиялар колдоонун чабал куралы болуп калды.
3. Борбордоштурулган экономиканын элементтеринин бир мезгилде урашы жана алардын ордуна тармакты колдогон башка мекемелер менен толуктабашы. Кредиттик механизмдерди натыйжасыздыгы айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн жана айыл калкын колдоо жана тышкы каржылоо булактары менен камсыз кылуу үчүн адистешкен атайын институттун түзүү зарылчылыгын шарттаган.
4. Албетте, айыл чарбасын кредиттөөнүн институционалдык негиздерин өнүктүрүү, комплекстик чаралардын – администрациялык, мыйзамдык жана башка чараларды иштеп чыгууну шарттайт., бул жерде финансылык кредиттөө процессине ар кандай деңгээлдеги тармактык институттарды - коммерциялык банктарды, ошондой эле регионалдык кредиттик уюмдарды тартууга шарт түзгөн колдоо чаралары өзгөчө орунду ээлейт.
5. Айыл чарбасын кредиттөө жана айыл чарба субъекттерине электрондук мониторинг жүргүзүү элементтери (көз салуу, талдоо, жалпылоо, кредиттерди берүү жана аларды кайтаруу нормаларды жана нормативдерди качкан себептерин баалоо жана табуу) боюнча эл аралык ченемдерди жана эрежелерди киргизүү зарыл, мындай шартта банктын кредит берген кызматкери субъектилеринин ишин диагностикалоого, алардын көйгөйлүү маселелерин баалоо, банк менен кардардын ортосундагы ишенимдүүлүктү арттырууга мүмкүнчүлүк алат.

6. Айыл чарбасында кредит саясатын ишке ашыруу ыкмаларын модернизациялоо зарылдыгы белгиленген, ипотека жана фьючерстер сыяктуу жаңы банктык кредиттөө продуктуларын ишке киргизүү.
7. Кредитердин кайтарымдуулук деңгээлдери экономикалык-математикалык моделдөө негизинде аныкталган. Жүргүзүлгөн эсептөөлөр көрсөткөндөй, кайтарымдуулук коэффициенттери түздөн-түз төгүлбөгөн мөөнөттүн күндөрүнүн санынан жана убагында төгүлбөгөн суммасынан көз каранды (эсепке убагында төгүлбөгөн кредиттердин баланстагы да системадан тышкары эсепке алынган суммасы алынат).
8. Айыл чарбасын өнүктүрүүнүн интенсивдүү жолуна өтүү, жеңилдетилген кредиттерди берүү жана бюджеттик каржылоо аркылуу кичи жана орто ишкерлерди мамлекеттик колдоо менен камсыз кылуу.

ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Жумалиева, Ж.З. Мамлекеттин айыл-чарба чөйрөсүндөгү инвестициялык саясаты.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Вестник КЭУ. - 2008. - № 2 (8). – 74-76-б..
2. Жумалиева, Ж.З. Кыргызстандын мал-чарбасын мамлекеттик колдоо жана аны андан ары өнүгүүсүнүн негиздери. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Изилдөөлө, жыйынтыктар». – Алмата, 2008. - № 4. – 205-207-б.
3. Жумалиева, Ж.З.Кыргыз Республикасында экономикалык шарттарда кредиттик тобокелдикти азайтуу көйгөйлөрү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Илим жана жаңы технологиялар». – 2009. - № 6. – 167-171-б.
4. Жумалиева, Ж.З. Кыргыз Республикасындагы коммерциялык банктардын кредиттөө саясаты жана аны активдештирүү механизмдери. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Вестник КЭУ. - 2010. - № 1(14). – 48-52-б.
5. Жумалиева, Ж.З. Кыргыз Республикасынын айыл-чарбасынын инфраструктурасын түзүү көйгөйлөрү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Социалдык жана гуманитардык илимдер». - 2010. - № 5-6. – 128-131-б.
6. Жумалиева, Ж.З. Айыл-чарбасын кредиттөөнүн жана каржылоонун мамлекеттик системаларын түзүү көйгөйлөрү. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Социалдык жана гуманитардык илимдер». – 2010. - № 5-6. – 142-145-б.
7. Жумалиева, Ж.З. Кыргыз Республикасында агрардык саясатты жөнгө салуу жана айыл-чарба өндүрүүчүлөрүн каржылоо көйгөйлөрү. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Илим жана жаңы технологиялар». – 2011. - № 3. 68-71-б.
8. Жумалиева, Ж.З. Кыргыз Республикасында айыл-чарбасын кредиттөө механизмдерин өркүндөтүү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева. Ж.Баласагын атындагы КУУ.Вестник – 2011. – Атайын чыгарылыш – 459-462б.

9. Кыргыз Республикасында мамлекет менен айыл-чарбасынын ортосунда бизнес шериктештикти түзүү көйгөйлөрү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Вестник КЭУ № 2(25) - 2013. 134-137-б.

10. Банктык тобокелдиктерди эмгек шарттарында башкаруу көйгөйлөрү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Вестник Ж. Баласагын атындагы КУУ»- 2015 Атайын чыгарылыш . 82-86-б.

11. Кыргыз Республикасында камсыздандыруу ишмердүүлүгүнүн финансылык көрсөткүчтөрүн систематизациялоо көйгөйлөрү. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Илимий журнал «Вестник Ж. Баласагын атындагы КУУ»- 2015. 86-90-б.

12. Кыргыз Республикасынын айыл-чарбасында кредиттик линияларды каржылоону ишке ашыруунун көйгөйлөрү.[Текст] / Ж.З. Жумалиева // Экономика, социология жана укук №2, февраль 2016-ж. Москва .32-35-б.

13. Айыл-чарба кредиттеринин пайыздык саясатын өркүндөтүү жана аны ишке ашыруу механизмдери. [Текст] / Ж.З. Жумалиева // Учурдагы илимдин жана билим берүүнүн көйгөйлөрү. №6 (48) 2016-ж. Москва. 77-82-б.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Жумалиевой Жылдызкан Зайнидиновны на тему:
«Модернизация системы кредитной политики в сельском хозяйстве:
инструменты и механизмы развития (на примере Кыргызской
Республики)», представленной на соискание ученой степени кандидата
экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное
обращение и кредит**

Ключевые слова: модернизация, сельское хозяйство, кредитная политика, крестьянское хозяйство, экономика, законодательство, инвестиции, эффективность, финансирование, банковская система, микрокредитные организации.

Объектом исследования является кредитная политика в сельском хозяйстве, финансово-кредитные отношения между государством, коммерческими банками и сельскохозяйственными субъектами по вопросу модернизации инструментов и механизмов кредитования в целях обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственной отрасли экономики как одной из приоритетных отраслей.

Предметом исследования являются совокупность финансово-кредитных отношений, возникающих в процессе реализации кредитной политики в сельском хозяйстве.

Полученные результаты: дано авторская интерпретация понятия «модернизация финансовых и кредитных отношений в сельском хозяйстве» в условиях трансформирующейся экономики; обосновано, что в долгосрочном периоде в денежно-кредитной политике будет преобладать монетаристский подход и, доказано, что некоторые законы Кейнса в Кыргызской Республике работают; на основе использования экономико-математического моделирования определены значения уровней возвратности кредитов; разработана схема снижения процентных ставок и залогового обеспечения для сельхозпроизводителей и предложена новая модель оценки залога сельхозпроизводителей на основе земельных сертификатов; Рекомендованы предложения по совершенствованию механизмов государственной поддержки в области снижения процентных ставок для кредитования сельхозпроизводителей.

Степень использования: выводы и рекомендации диссертационного исследования могут быть использованы в рамках государственных программ по кредитованию аграрного сектора, сельхозпроизводителями, финансово-кредитными институтами и т.д.

Область применения. Результаты исследования диссертационной работы могут быть использованы Министерством сельского хозяйства, Айылбанком, НФКУ, а также другими институтами, заинтересованными в модернизации кредитной политики в сельском хозяйстве. Отдельные положения диссертационного исследования могут быть использованы в преподавании финансово-экономических дисциплин, таких как «Финансы в сельском хозяйстве», «Деньги, кредит и банки», «Денежно-кредитное регулирование» др.

Жумалиева Жылдызкан Зайнидиновнанын 08.00.10 – каржы, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Айыл чарбасында насыялоо саясатын жаңылоо: өнүгүү куралдары жана механизмдери (Кыргыз Республикасынын мисалында)» деген темада жазылган диссертациясына
РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: жаңылоо, айыл чарбасы, насыялоо саясаты, дыйкан чарбасы, экономика, мыйзам чыгаруу, инвестициялар, натыйжалуулук, каржылоо, банк системи.

Изилдөөнүн объектиси: агрардык тармактагы мамлекеттик саясат куралдары, бул чөйрөдөгү насыя мамилелеринин калыптанып калган механизмдер жана айыл чарбасын насыялоонун жаңы моделин калыптандыруудагы каржы-насыя институттарынын ролу.

Изилдөөнүн предмети: айыл чарба субъектилерин насыялоо процессинде келип чыгуучу теоретикалык, методологиялык жана каржылык мамилелер.

Алынган натыйжалар: айыл чарбасынын кризистик каржылык абалы, каржы институттарынын өнүкпөгөндүгү карызга алынуучу каражаттардын аз сыйымдуулугуна себеп болуп жатканы далилденген; мамлекеттин, коммерциялык банктардын жана каржылык эмес насыялоо мекемелеринин түздөн-түз катышуусу менен насыялоо саясатынын бүтүн системин калыптандыруу агрардык тармакты каржылык ресурстар менен эң үзүрлүү камсыз кылууга өбөлгө түзөрү чет өлкөлүк тажрыйбаны талдоонун негизинде аныкталган; агрардык тармактын уюмдарынын жана чарбаларынын каржылык ресурстарга бирдей жеткисин камсыз кыла турган жана банктык жана банктык эмес мекемелерди кучагына алган агрардык тармакты насыялоо системи сунуш кылынган; айыл чарба өндүрүшчүлөрүнүн жер тастыктарынын негизинде күрөөсүн баалоонун жаңы модели сунуш кылынган; айыл чарба өндүрүшчүлөрү үчүн үстөк коюм саясаты жаатындагы мамлекеттик колдоо механизмдеринин моделдери түзүлгөн;

Колдонуу деңгээли: диссертациялык изилдөөнүн тыянактарын жана сунуштамаларын агрардык тармакты насыялоо боюнча мамлекеттик програмдардын алкактарында, айыл чарба өндүрүшчүлөрү, каржы-насыя институттары ж.у.с. колдонсо болот.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык иштин изилдөөсүнүн натыйжаларын Айыл чарба министрлиги, “Айылбанк”, каржылык эмес насыялоо мекемелери, ошондой эле башка айыл чарбасындагы насыялоо саясатын жаңылоого кызыкдар болгон башка институттар колдонушу мүмкүн. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жоболору “Айыл чарбасындагы каржы”, “Акча, насыя жана банктар”, “Акча-насыялык жөнгө салуу” ж.б. каржылык-экономикалык сабактарды окутууда да колдонулушу мүмкүн.

RESUME

of the dissertation of Zhumalieva Zhyldyz Zainidinovna on the theme: “Credit Policy Modernization in Agriculture: Tools and Mechanisms of Development” (case study: the Kyrgyz Republic) introduced for seeking an academic degree of candidate of economic science on specialty 08.00.10 – “ Finance, Currency Circulation and Credit”

Key words: modernization, agriculture, credit policy, farm household, economics, legislation, investments, efficiency, financing facility, banking system.

Object of research is the state policy tools in agricultural sector, established mechanisms of credit relations in this field and the role of financial and credit institutions in development a new model of credits in agriculture.

Subject of research is theoretical, methodological and financial relations arisen in the credit process of agriculture entities.

Findings: it was proved that recessionary financial situation of agriculture, underdevelopment of financial institutions form a small part of the capital market; on the basis of foreign experience analysis was established that entire system of credit policy formation with direct involvement of state, commercial banks and non-banking financial intermediaries give more effective support in financial resources to agricultural sector; it was offered the credit system of agricultural sector including banks and non-banking institutions, that helps to provide an equal access of agricultural enterprises and farms to credit resources; it was offered a new valuation model of agricultural producers' pawn on the basis of land certificates; it was modeled the state support mechanisms in interest rate policy for agricultural producers.

Field of application: conclusion and recommendation of the dissertation research can be used in the framework of state credit programs of agricultural sector, agricultural producers, financial and credit institutions, etc.

Area of application: the results of the dissertation research can be used by the Ministry of Agriculture, the “Aiybank”, non-banking financial intermediaries as well as the companies and individuals concerned in modernization of agricultural credit policy. Particular provisions of the research can be used by teachers in financial and economic disciplines such as Financial system in agriculture, Money, credit and banks, Monetary accommodation, etc.

60x84 1/16 форматы
Офсеттик кагаз. «Times» ариби. Көлөмү 2 б.т.
Офсеттик басма. Тираж 100 экз.
М.Рыскулбеков атындагы КЭУнун басмаканасында басылды
720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58

